

Cestování středoevropské šlechty v devatenáctém a počátkem dvacátého století

JAN KOUMAR*

Travelling of the Central European Nobility in the Nineteenth and Early Twentieth Century

Abstract: This study deals with the travelling activities of the nobility based in Austria-Hungary and its successor states during the 19th and the 20th centuries. Its particular aim is to sort out these activities in nine types of travelling, based on the motivation that stood behind each journey. The division of the travelling activities into just tourism and antitourism is considered too simplistic, therefore, the travelling activities are divided into 1) annual circulation of the nobility, 2) journeys to spas, mondain summer resorts and European centres, 3) sport activities in which mainly hunting and motorist journey belong, 4) scientific and explorative voyages, 5) journeys made within the military service, 6) diplomatic journeys and stays, 7) excursions made to learn about the culture, policy and life in the foreign countries, 8) journeys to cultural events and 9) touristic activities. Each type is supported by the examples based on the archival sources, published and unpublished books, travelogues and letters of the nobility.

Keywords: travelling; aristocracy of 19th century; history of tourism; history of Austria-Hungary; sociology of tourism; history of the 19th and 20th century

DOI: 10.14712/23363525.2026.5

Úvod

Ačkoliv cestovní ruch, definovaný jako „celosvětový průmysl zahrnující přepravu, ubytování a všechny ostatní složky, které slouží potřebám a přáním turistů“ [*Goledner – Brent Ritchie 2014: 3*],¹ je dnes zaměřený především rekreačně a jde o jev masový, v 19. století teprve postupně vznikál [*Štemberk 2013*]. To samozřejmě neznamená, že se před jeho vznikem necestovalo, cestování však nebylo natolik rozšířené, dovolit si jej mohla především privilegovaná vrstva. V 19. století sice již vznikající cestovní ruch umožňoval cestovat i středním vrstvám, jejich motivace se však lišila: ve vznikajícím turismu často šlo o „honbu za potěšením a útěk od každodenní reality“ [*Zuelow 2016: 9*]. Zatímco tedy pro cestování v předindustriální době je charakteristické, že bylo prostředkem k dosažení cíle [*Štemberk 2013*] a jeho motivy byly často zřejmé (studium, obchod atd.), v moderním turismu, který se v 19. století rozvíjí, byly cíle mnohem nesnadněji uchopitelné, často šlo o cestování bez důvodu, tedy vlastně cestování pro cestování [*Spode 2012*].

* Mgr. Jan Koumar, Ph.D., Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8. E-mail: jan.koumar@gmail.com

¹ Stojí za zmínku, že věda o cestovním ruchu je dnes orientovaná především na marketing a udržitelný rozvoj svého průmyslu, což dokazuje i citovaná publikace. Existuje v ní však přesto nikoliv zanedbatelný směr historický a sociologický (k tomu viz [*Spode 2012*]).

Nově se objevující turismus nicméně zasahoval především nižší vrstvy, šlechtu, jež vždy měla majetek, čas i jazykové znalosti, které cestování usnadňují, se stěží dotýkal. Šlechta totiž hojně cestovala i v předmoderní době, k čemuž jí jednak nutil fakt, že dávno před 21. stoletím praktikovala dálkovou lásku a světové rodiny [Beck – Beck-Gernsheim 2014: 57], avšak též její zapojení do diplomatických služeb a nutnost spravovat prostorově rozlehlá rodová panství, často s více centry. I když řada autorů dává vznik cestovního ruchu do souvislosti s kavalířskými cestami dospívajících šlechticů (grand-tour) [např. Zuelow 2016: 14–29], šlechta sama měla málo důvodů neautentičnost turistů napodobovat. Její cestování, z důvodu uzavřenosti této privilegované vrstvy společnosti a záměrně pěstované odlišnosti od vrstev nižších, je jevem odlišným od cestovního ruchu, který se od 19. století otevírá masám. Turisté zvyky vyšších vrstev sice napodobovali, avšak ve zhuštěné podobě, jejich cestování se častěji vyznačovalo „absencí obsahu, bohatství či komplexity“ [Leed 1991: 292].

Jak tedy cestování šlechty v době vzniku masového cestovního ruchu vypadalo? Platí, že přehledně popsat jev tak komplexní a mnohovýstředný, znamená tuto oblast značně zjednodušit a tím riskovat přílišné zploštění a ztrátu komplexity. Zvyky šlechticů se totiž nutně liší stejně jako se liší jednotliví lidé, musíme tedy zaujmout až přílišný odstup, abychom mohli v oblasti cestování rozlišit jen turistu od antituristy, jak to činí na základě beletrické literatury James Buzzard [2001: 80–154]. S vědomím této nesnáze se tato studie na základě dochovaných archivních pramenů, publikovaných i nepublikovaných šlechtických cestopisů, cestovních deníků či dopisů přesto snaží vytvořit možnou typologii cestovatelských aktivit šlechty habsburské monarchie a jejích nástupnických států v 19. a počátkem 20. století. Každý z těchto typů by zasloužil mnohem hlubší rozbor, tento text má tedy být především příklady podepřeným přehledem forem cestování dané sociální skupiny v dané době.

Středoevropská šlechta v 19. a 20. století

Středoevropskou šlechtou se v tomto textu z nedostatku lepšího termínu míní šlechta habsburské monarchie a jejích následnických států. Habsburská monarchie, tedy mezi lety 1804–1867 Rakouské císařství a mezi lety 1867–1918 Rakousko-Uhersko, zahrnovala území, které je dnes roztrženo mezi řadu států a ve většině z nich se badatelé v oblasti turismu soustředí jen na území daného státu či na cestovatele dané národnosti.² Vymezení současnými státy však v případě šlechty přijmout nelze, minimálně středoevropský prostor byl totiž z jejího hlediska vnímán jako jednotný [Antonín – Mašek 2001: 4]. Cestovatelé, jimž se tato studie chce věnovat, tak pocházeli z území, která se dnes nachází v řadě států (krom České republiky, též na Slovensku, v Maďarsku, Rumunsku, Rakousku či Chorvatsku), jednotícím prvkem pro ně je však věrnost habsburské monarchii s centrem ve Vídni, s vědomím faktu, že rozloha této monarchie se v průběhu sledovaného období měnila a následně rozdrobila do značného množství nových státních útvarů. Lze tvrdit, že sledované období je příliš dlouhé a že především s koncem „dlouhého 19. století“ se politická situace mění natolik, že sledovat cestování šlechty po roce 1918 znamená sledovat

² Viz například *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada Cestovatelství* [Borovička 2010], která se věnuje pouze cestovatelům českého původu, nikoliv například cestovatelům s českými majetky. Existují však i výjimky, například slovenská publikace *Našinec v Oriente*, která se věnuje cestovatelům z Čech a celých Uher [Slobodník 2009]. I ta však opomíjí cestovatele rakouské, slovinské, haličské a další.

zcela odlišný sociokulturní fenomén. Na to je však nutné namítnout, že i v nástupnických státech se šlechtici nezbavují svých zvyků a typického rytmu života, stylem života zůstávají konzervativně věrní staré monarchii, na níž nostalgicky vzpomínají,³ a že tedy i jejich cestování zůstává i v meziválečném období podobné předchozí době. Cílem je pohled na cestování optikou *longue durée*, při bližším pohledu by však bylo možné vidět rozdíly například v předbřeznové a pobřeznové době či před a po první světové válce.

Šlechta v různých historických zemích monarchie prodělala rozdílný vývoj, nicméně do poloviny 19. století se víceméně podařilo vytvořit jednotný model její struktury. Dětila se na vyšší (knížata, hrabata a svobodné pány či v Uhrách barony) a nižší, do níž patřili rytíři a prostí šlechtici, v Uhrách pak pouze prostí šlechtici, neboť rytířský stav zde chyběl [Županič 2006: 95–108]. Kromě titulu však jednotlivé šlechtice odlišoval původ a starobyllost jejich rodu, vnitřně se tak šlechta dělila na první a druhou společnost, v čemž nutně nerozhodoval titul.⁴ První společnost tvořila aristokracie, tedy osoby s 64, 32 nebo v nejhorším případě alespoň s 16 předky narozenými ve šlechtickém stavu. Do této skupiny v habsburské monarchii patřilo zhruba 470 rodin a šlo o vrstvu uzavřenou, obnovující se jen prostřednictvím rovnorodých sňatků, případný sňatek morganatický byl v této skupině chápán jako sociální deviace [viz Koumar 2022]. Zbytek šlechty patřil do druhé společnosti, jejíž vyšší vrstva držela statky či velkostatky a udržovala si životný styl aristokracie, majetek však měla menší, případně šlo o potomky osob z aristokracie například chybnou sňatkovou strategií vyloučené. Nižší vrstvu druhé společnosti tvořila nobilita, pracující šlechta, které zdroj příjmů zajišťoval výkon nějakého povolání [Županič 2006: 16–19]. O přístup ke dvoru a přístup ke dvorským úřadům se přitom mohla ucházet pouze aristokracie, jedině její bezchybný původ ji pro ně předurčoval, nutná k jejich skutečnému získání však byla vlastní aktivita či protekce příbuzenstva. Šlechticem se člověk stával jednak narozením, adopcí či sňatkem, udělení šlechtictví však bylo možné i nejvyšším rozhodnutím a existovalo systematické šlechtictví, jednak vojenské – na šlechtický titul měl po 30 letech armádní služby důstojník – jednak též spojené s udělením některého řádu [Ibid.: 95–161].

Postavení šlechty výrazně změnil rok 1848. Tehdy se z panstva s velkými patrimonialními právy mění v pouhé velkostatkáře. Tato proměna však neznamenal odstranění odstupu od nižších tříd, symbolizovaného majestátními sídly a městskými paláci. Zrušení poddanství naopak znamenalo velkou finanční náhradu od státu a rolníků, které šlechta hbitě investovala [Glassheim 2012: 24]. Cestování se pochopitelně o takové finanční zdroje opíralo. V tom ovšem byla též významná rodinná konstelace daného šlechtice. Zatímco rodové fideikomisy dědili zpravidla nejstarší bratři, jejich mladší sourozenci se museli obejít s apanáží plynoucí z alodu, které si většina rodů vedle fideikomisu držela, taková apanáž však nemusela umožňovat příliší. V dřívějších dobách tito muži, které v Anglii doby Jane Austenové Rory Muir nazývá muži nejistého osudu [Muir 2019], volili církevní kariéru, v 19. století obvykle již volili kariéru vojenskou. Cestování tak nemuselo být vždy nezávislé, šlechtic mohl objet svět při své armádní službě. V průběhu 19. století postupně mizel zvyk kavalírských cest [Freller 2007: 14],⁵ tedy přechodového rituálu mezi dětstvím a dospělostí,

³ Tato věrnost, co se zvyků a stylu života týče, však nutně neznamená politickou věrnost zaniklé monarchii či snahám ji obnovit, řada šlechticů se totiž angažovala v politice nástupnických států.

⁴ I v první společnosti bylo možné po roce 1879 najít barony či svobodné pány (*Freiherr*) [Županič 2006: 24].

⁵ Zdeněk Hojda nicméně mluví o kavalírské cestě i v první polovině 19. století [Hojda 2024].

při němž se dospívající mladík vydal do Itálie, Anglie či Francie, aby dokončil své vzdělání, počátkem 20. století se pak i šlechta začíná účastnit masového cestovního ruchu.

Přelomem byl pro šlechtu nepochybně rok 1918. I když Rakousko-Uhersko zaniká, nezaniká jeho šlechta, kterou by bylo možné nazvat „starorakouskou“. Československo či Rakousko sice šlechtické tituly zrušilo, společenská smetánka ale nadále trávila čas ve vídeňském Jockey Clubu a neměnila svůj životní styl [Glassheim 2012: 132]. Mění se však používané dopravní prostředky, výrazněji se rozšiřují automobily, spolu s hospodářskou situací nových států se též mění dostupnost některých zemí a forem cestování.

Cirkulace

Jak již bylo řečeno, pro šlechtu byla vysoká mobilita typická již v předindustriální době. Zvláště nejvyšší šlechta v zimě trávila čas ve vídeňských městských palácích, v létě pak na svých venkovských statcích. K pohybu mezi Vídní a venkovem se přidávají cesty do hlavních měst jednotlivých zemí monarchie. V nich šlechtu vážou její politické i obchodní aktivity, udržuje si v nich tedy buď vlastní domy či dlouhodobě pronajímané byty. Stejně tak *séjour* na venkovských statcích neznamená odjezd do jedné lokace, statky velmi často netvořily jedno území s jedním centrem, ale sestávaly z několika prostorově oddělených celků. V říjnu či listopadu se zpravidla na těchto statcích odehrávaly vzájemně navštěvované hony, na venkově se často trávily i Vánoce, po nich začínaly povinnosti u dvora, plesová sezóna a náboženské svátky, kterých bylo třeba se účastnit [Winkelhoferová 2011: 100–115]. Protože pohyb šlechty kopíroval takto ustálené schéma a dalo se přibližně říci, kde v danou roční dobu bude, Daniel Roche pro model jejího pohybu v 18. století používá termín oběh či cirkulace (*la circulation*) [Roche 2003]. Matthieu Magne jej pak u teplických Clary-Aldringenů v 19. století nazývá jednoduše mobilitou (*la mobilité*) [Magne 2017: 347–470].

Jak taková cirkulace v 80. letech 19. století vypadala, se můžeme přesvědčit na příkladu muže z první společnosti, hlavy rodu Collalto e San Salvatore, knížete Emanuela [Koumar 2023]. Během zimy ve Vídni mohl trávit čas ve svém novém vídeňském paláci na Rathausstrasse nebo v příměstské vile v Heiligenstadtu. Aktuální místo pobytu volil dle potřeby účastnit se divadelních představení či společenských událostí. V květnu, září a prosinci lze doložit jeho obvykle dvoutýdenní pobyty na moravských panstvích v zámku v Kněžicích a v Černé [MZA Brno, G 169, k. 394, inv. č. 254, fol. 1–16], v průběhu celého roku jsou pak doloženy pobyty na zámku v Uherčicích, které obvykle nepřesahují délku jednoho týdne. V průběhu listopadu byly obvykle týdenní hony, během nichž se s urozenými hosty zdržoval na zámku v Brtnici. Do tohoto schématu je nutné započíst každoroční letní návštěvy příbuzných a aristokratických přátel v Uhrách a na Moravě. Obdobně i Apponyiové trávili čas jednak ve slovenských Oponicích, ale i v Högvezu, Lengyelu a v dalších centrech svých hospodářských celků, zimy pak trávili ve vídeňském paláci na Hohe Brücke Strasse či v bratislavském paláci. Koncem 19. století se pak v souvislosti s politickou činností častěji zdržují v Budapešti. Vídeň zůstávala centrem života aristokracie i po zániku monarchie, obzvlášť mladá generace se nicméně mnohem více zdržuje na svých sídlech v nových státech.⁶

⁶ I když se s hodnotami nových států příliš nespojuje. K osudům šlechty například v Československu i jejímu vztahu k nové republice viz [Jelínková-Homolová 2017].

Cesty do lázní, letovisek a evropských center

K tomuto ustálenému rytmu pohybu je však nutné přičíst ještě jiné, každoročně opakované cesty. Koncem léta si v 19. století aristokracie zvykla podstupovat léčbu v lázeňských městech, která tudíž překypují promenující se smetánkou za všudypřítomné Straussovy hudby [Fíges 2021: 270]. V lázních se krom léčby odehrávala i vysoká diplomacie [Soro-ka 2017: 6] a stal se z nich fenomén natolik významný, že lze lázeňská střediska označit za součást kulturních dějin [Kósa 1999: 5]. Lázeňské pobyty se navíc neodehrávaly jen v místech, kde vyvěraly léčivé prameny, hojně byly využívány i vzdušné lázně v Semmeringu a v jiných místech. Hrabě František Thun-Hohenstein z děčínské větve svého rodu (1847–1916) se tak například v průběhu své cesty do Orientu v roce 1889 v Egyptě podíval do klimatických lázní Helwán, jejichž nájemcem byl v té době litoměřický rodák Heltzl [Thun-Hohenstein 1891: 78]. Korunní princ Rudolf si zase na jaře 1886 odjel léčit kapavku na svůj ostrov Lokrum naproti vjezdu do starého přístavu v Dubrovniku⁷ [Hamannová 1993: 303–306].

Kromě německého Baden-Badenu či belgického Spa byla hlavním cílem středoevropské šlechty města českého lázeňského trojúhelníku, dále však i Bad Ischl, Bad Kissingen a další. Klasická pobytová doba byla čtyři týdny, léčba se přitom brala vážně. Giselda Mensdorff-Pouilly ve svých pamětech vzpomíná, že se její otec v průběhu srpnové lázeňské kúry v mariánskolázeňském hotelu Weimar léčbě věnoval natolik, že téměř nejedl, jen pil prameny a absolvoval pravidelné koupele, díky čemuž vždy zhubl [Mensdorff-Pouilly 1950: 126]. Zejména v zimě a na jaře se však šlechta v průběhu 19. století odjíždí léčit i do přímořských lázní na „Rakouské riviéře“. Harrachové tak každý rok počátkem jara odjížděli vlakem do jadranské Opatije (Abbazia), jejíž ovzduší bylo ceněno pro absolutní bezprašnost a ideální klimatické podmínky [Raptis 2017: 169].

K ozdravným lázeňským pobytům se přidávají cesty do evropských kulturních a společenských center. Vzhledem k tomu, že četní šlechtici si udržovali trvalé byty či pronajímané vily v Paříži,⁸ bylo by tyto pobyty možné zařadit do šlechtické cirkulace. Nešlo však pouze o Paříž. Již zmíněný kníže Emanuel Collalto si v Paříži dlouhodobě pronajímal byt, dále však i vilu v Passy [MZA Brno, G 169, k. 394, fol. 49–66]. Část roku však trávil se svou družkou ve Švýcarsku, kde mezi červnem a říjnem účty dokazují opakované pobyty v Megenu u Luzernu [MZA Brno, G 169, k. 392, fol. 418–425]. Paříž přesto v počtu návštěv kralovala, lákala především společností, která si ve městě dávala dostaveníčko. Pruský šlechtic a přírodovědec Alexander von Humboldt Paříž upřednostňoval před Berlínem kvůli vědecké komunitě [Wulf 2016: 217–218], byl ale i vítaným návštěvníkem salonů, kde byl oblíbeným, i když kousavým společníkem [Apponyi 1913: 5].

V souvislosti se snadnějším cestováním železnicí si též společenská smetánka zvykla trávit část léta na francouzské Riviéře či v mondénních letoviscích celé Evropy. Tamní pobyty lze brát napůl jako lázeňské, napůl společenské. Mondénní letoviska jako Monte Carlo, Cannes či Nice byla místem rekreace zámožné šlechty již od jara, podobně na tom

⁷ Obýval zde prostory bývalého benediktýnského kláštera St. Giacomo. Klášter si přestavěl a jako letní sídlo využíval arcivévoda Maxmilián (1832–1867) před svým „mexickým dobrodružstvím“, tedy tříletou vládou jako mexický císař, na jejímž konci byl popraven. Založil si zde i zahrady, spíše subtropický park.

⁸ Případů byla řada, zmínit lze například Josefa Colloredo-Mannsfeld [Horčíčka – Županič 2017].

bylo belgické Oostende [*Raptis 2017: 177*]. I v tomto případě šlo o pobyty dlouhé několik týdnů, přičemž cílem nebylo dané letovisko turisticky poznat, ale spíše se setkat se společností, navštívit koncerty a divadla, a přitom absolvovat časově přesně vyměřená koupání v moři.

Sportovní cesty

Zatímco u obou předchozích způsobů cestování nemá velký smysl uvádět data jednotlivých cest, neboť byly podnikány opakovaně, třetí typ cestování již dataci zaslouží, neboť nešlo nutně o cesty pravidelné. Ve sportovních cestách prim hrají cesty lovecké. Mimo zmíněných loveckých sezón na venkovských sídlech začala šlechta zvláště koncem 19. a počátkem 20. století podnikat vzdálenější lovecké výpravy – proslavené safari. I když nejoblíbenější byla v tomto ohledu Afrika známá hojností zvěře, lovecké výpravy směřovaly i jinam. Karel IV. hrabě Andrassy (1888–1910) se tak v červnu 1909 vydal lovit lední medvědy do Norska, Grónska a na Lofoty, po této cestě navíc založil evropsky ojedinělý soukromý chov ledních medvědů u zámku v Betliari [*Mátéová – Bányaszová 2016*]. Henrik Apponyi se zase v roce 1930 vydal do Indie, kde měl možnost lovit tygry ze hřbetu slonů, poprvé též ale ulovil vzácnou ovci středoasijskou (*Ovis ammon*) [*Apponyi 1930: 336–339*]. Koncem 19. století patřilo k aristokratickému bontonu zdobit venkovská sídla četnými exotickými úlovky, šlechta tak vyráží lovit losy do Severní Ameriky, jaguáry do Jižní Ameriky či tygry a slony na Javu a Cejlon [*Slabová 2016*].

Takové lovecké cesty mohl šlechtic podniknout jednou za život, mohl je ale podnikat opakovaně. Mladší bratr majitele moravského panství Telč, Karel Podstatský-Lichtenstein (1874–1946), tak v průběhu svého života podnikl pět loveckých cest do Afriky a sepsal o nich knihu loveckých zážitků [*Podstatsky-Lichtenstein 1929*]. Místa se přitom lišila. První výprava směřovala v roce 1903 do z Chartúmu po Bílém Nilu až k ústí řeky Bahr el Zeraf, druhá cesta o tři roky později pak s Ernstem Hoyosem do Keni a Ugandy, třetí v roce 1908 s Janem Pálffym mezi Nairobi a Mombasou, čtvrtá v roce 1912 po Modrém Nilu a poslední pak v roce 1914 navazovala u Bahr el Ghazal na první. Samotný Jan Pálffy (1872–1953), majitel jihočeského panství Březnice, se pak mezi lety 1904–1905 vydal s Františkem Kinským do Britské Afriky, o tři roky později pak doprovázel zmíněného Karla Podstatského (Potziho). O obou cestách publikoval v časopise *Les a lov* podrobný cestopis [*Pálffy 1908, 1909*]. Adolf Schwarzenberg si Afriku zamiloval natolik, že si v ní po několika loveckých výpravách v roce 1933 trvale pronajal a vybudoval farmu Mpala nedaleko Mount Kenya [*Slabová – Slaba 2014: 196–205*].

Lovecká sportovní cesta obvykle trvala tři až čtyři měsíce a nebyla prosta nebezpečí. V Africe nebyla vzácná zimnice⁹ a dlouhotrvající průjmy. Jelikož se pila voda z místních řek, bylo též třeba dávat pozor na skryté krokodýly a nebezpečné hrochy. Právě nebezpečí však bylo spolu s trofejemi zážitkem, pro nějž stálo za to na safari vyrazit. Nebezpečí a také rozdělení nákladů byly však zároveň důvodem, proč lovecké výpravy šlechtici obvykle podnikali ve dvou či ve skupinách. Počátkem 20. století jde též o lovy beze zbraní, početná

⁹ František Kinský onemocněl v průběhu lovecké cesty s Janem Pálffym tolikrát a natolik těžce, že jej jeho lovecký kolega dokonce musel nechat transportovat do Nairobi, kde byla možná lepší léčba než v samotném lovišti [*Pálffy 1908: 265*].

skupina domorodců, která šlechtice se zakoupenou licencí k lovu doprovázela, též přpravovala šlechticův fotoaparát. Alba z lovecké cesty do Habeše (dnešní Etiopie) se tak například z roku 1908 dochovala od Rudolfa Salm-Reifferscheidta (1866–1919) [MZM Brno, i. č. 1571 sign. III-58/1–2]. Z nich si lze udělat představu o povaze cesty. Krom lovu výprava fotila i tancující domorodce, při cestě zpět pak byla učiněna obligátní zastávka v Egyptě a návštěva pyramid u Gízy.

Krom lovu se však od konce 19. století a masivněji pak počátkem století 20. šlechta věnuje motorismu. Automobil je zprvu využíván jako nový dopravní prostředek se službami šoféra, řada šlechticů se v něm však našla natolik, že se řízení věnovali sami, někdy i na závodní úrovni. Albrecht Dubský se tak vlastním automobilem vydává v roce 1909 na cestu podél norského pobřeží, Manfred Collalto v 30. letech 20. století kvůli správě svých statků jezdil vozem Alfa Romeo mezi italským San Salvatore a moravskými Uherčicemi [Bláhová 2012]. I mnohem vzdálenější místa byla automobilem dostupná. Ve 30. letech 20. století podnikl cestu po Severní Americe Vilém Kolowrat, Anton Esterházy zase v roce 1926 ujel vozem Steyr 12/50 HP úctyhodných 600 km z Alexandrie až do Chartúmu [Hořejš – Křížek 2015: 93–94]. Mezi sportovní cestovní aktivity patří nepochybně i aktivity letecké. Hrabě Mikuláš Des Fours Walderode v roce 1902 podnikl 5 plaveb balónem, Alfred von Pischoff podnikl v roce 1910 přelet mezi Budapeští a Györem, známé jsou jak letecké, tak motoristické sportovní aktivity Ulricha Kinského [Horejš 2014].

Cesty vědecké a objevitelské

Tam, kde sportovní cesty mají převážně zábavní charakter, vědecké a objevitelské cesty se soustředí na vážnější téma: jde o poznání pro evropskou civilizaci neznámých krajín a jejich vědecký popis. Příkladem šlechtice objevitele je v 19. století pruský svobodný pán Alexander von Humboldt. Ten mezi lety 1798–1804 navštívil Venezuelu, Peru, Mexiko, ale i Spojené státy americké a po cestě sbíral rostliny, plnil své deníky vědeckými pozorováními, sledoval rozložení rostlin v závislosti na nadmořské výšce a uvažoval o povaze sopek [Wulf 2016]. Humboldt též ve svých spisech popisuje motivaci objevitele: při výstupu na Pico del Teide na Tenerife si poznamenal, že nikdo z místních, dokonce ani jeho průvodci na vrcholu nikdy nebyli, cítil se proto povinován tento vrchol popsat a zdokumentovat, jako by byl neobjevený [Humboldt 2018: 38].

Na mapách se díky objevitelským aktivitám jména rakousko-uherské šlechty dají najít dodnes. V Zemi Františka Josefa – souostroví ležícím v Severním ledovém oceánu na severovýchod od Špicberků – tak nalezneme ostrov Wilczek či Zichyho zemi, jména těchto šlechticů však nesou pouze na důkaz jejich finanční podpory expedice lodi *Admirál Tegetthoff* k severnímu pólu. Ta mezi lety 1872–1874 souostroví nazvané Země Františka Josefa objevila, jako soukromá výprava však stála na finanční podpoře dárců. Johan Nepomuk Wilczek (1837–1922), hrabě Edmund Zichy (1811–1894) a hrabě František Salm (1819–1887) byli nejvýznamnějšími z nich [Payer 2019: 73]. Hrabě Wilczek sám provedl předběžný průzkum Barentsova moře, syn hraběte Zichyho Eugen (1837–1906) se později vydal na průzkum Kavkazu a střední Asie. Do Brazílie se v Humboldtových stopách vypravil bátat princ Maxmilián zu Wied-Neuwied [Antonín – Mašek 2001: 15–24]. Všem těmto mužům šlo o zeměpisné, botanické či etnografické poznatky, tedy o objevy vědecké, nikoliv o dosud neznámá území.

Jejich objevování se v 19. století často pojilo s dobovou expanzí evropských států a vytvářením jejich zámořských kolonií, v tomto ohledu lákal nejvíc „černý kontinent“, Afrika. V 80. letech 19. století začíná „zápas o Afriku“ [Iliffe 2001: 230], rozdělení kontinentu mezi evropské mocnosti, ospravedlněné rasismem, který postuloval zásadní rozdíly mezi povahou Evropanů a Afričanů [Curtin 1972: 130–142]. Do Afriky se v roce 1886 vydali například hrabě Samuel Teleki de Szék (1845–1916) a rytíř Ludvík Höhnel. Objevitelská povaha jejich cesty byla zpočátku spíše vedlejší, hrabě Teleki původně chystal se svým přítelem, baronem Arthurem Arzem ze Straußenburgu, loveckou expedici k jezeru Tanganika nikoliv nepodobnou šlechtickému safari zmíněnému výše. To však zaujalo korunního prince Rudolfa, kterého s hrabětem Telekim pojilo dlouhodobé přátelství,¹⁰ a poprosil jej, aby do plánů na výpravu zahrnul i severní směr k Mount Keňi, kde leželo z ústního vyprávění domorodců sice známé, avšak Evropany dosud nenavštívené jezero [Imperato 1998: 25–26]. Rytíř Höhnel, poručík na následníkově jachtě *Greif*, se k hraběti přidal namísto barona Arze, oba se pokusili vystoupat na Kilimandžáro (vrcholu masivu však nedosáhli), samotný hrabě Teleki se za nepřítomnosti průjmy těžce oslabeného Höhnela pokusil dosáhnout vrcholu Mount Keňi (nedosáhl jej však). Společně nicméně oba šlechtici počátkem roku 1888 dosáhli předpokládané vodní plochy, kterou nazvali na následníkovu počest Rudolfovým jezerem (dnes jezero Turkana), severovýchodně od něj pak objevili druhé, velmi mělké jezero, které na počest následníkovy manželky nazvali Stefaniiným jezerem (dnes vyschlé jezero Chew Bahir) [Höhnel 1894: 98–160].

Objevitelské cesty byly záležitostí prestiže, šlo však o podnik velmi nákladný, Telekiho výpravu financoval hrabě sám. Vzdor pravděpodobným předpokladům nemusela přinést slávu. V případě hraběte Telekiho totiž korunní princ Rudolf zemřel vlastní rukou 26. 1. 1889 na Mayerlingu a jeho jméno bylo následně v Rakousko-Uhersku tabu [Hamannová 1998: 308], objev jezera nesoucího jeho jméno tudíž objevitele neproslavil. Rudolfova vdova – jejíž jméno neslo druhé z jezer – navíc provedla nemyslitelné, v roce 1900 se podruhé vdala za uherského šlechtice Eleméra Lónyaye [Windisch-Grätz 1998: 25–40]. Vědecké poznání aristokrat Teleki mohl považovat za důležité, nicméně v průběhu výpravy bylo záležitostí člena nižší šlechty, Ludvíka rytíře von Höhnel, jehož rod byl do rytířského stavu povýšen nově zásluhou jeho otce, ředitele celního úřadu v Terstu [Höhnel 2000: 3]. Toho do Afriky přivedly vědecké zájmy v roce 1892 znovu, v doprovodu amerického cestovatele Williama Astora Chanlera. Prozkoumal tehdy krajinu mezi Kilimandžárem a Mount Keňa [Chanler 1896].

Cesty v rámci armádní služby

Rytíř Höhnel, povoláním poručík, je navíc dobrým příkladem člena nižší, pracující šlechty. Již před africkou výpravou, po absolvování námořní akademie v Rijece (Fiume) poznal na palubě několika lodí Maltu, Neapol, Krétu, Baleáry, Portugalsko a stal se poddůstojníkem na jachtě *Miramar*, na níž v roce 1879 vzlal korunního prince Rudolfa na jeho ptáčnické výpravě do Španělska [Höhnel 2000: 22–29]. Námořní kariéře se však věnovali

¹⁰ Rudolfův lovecký revír v Görgey Szt. Imre (dnešní rumunské Gurghiu) ležel hned v sousedství majetků hraběte Telekiho v sedmihradském Sáromerberke (dnešní rumunská Dumbrăvioara). Četné Rudolfovy návštěvy na Telekiho statcích vedly dokonce ke klepům, které prohlašovaly, že se Rudolf právě na zámku v Sáromerberke zavázal zasadit se o větší samostatnost Uher [Hamannová 1993: 219].

i členové aristokratických rodů, jak již bylo zmíněno, velmi často šlo o mladší syny. Ti následně v námořní službě procestovali i značně vzdálené země, ba dokonce obepluli svět.

Ve sbírkách zámku Lysice tak lze najít rozsáhlou sbírku japonského umění [Suchomel – Suchomelová 2006], pocházející od mladšího syna majitele Lysic, hraběte Erwina Dubského (1836–1909), který mezi lety 1874–1876 obeplul svět na palubě korvety *Erzherzog Friedrich*. Cesta měla jednak diplomatické cíle, šlo o uvedení rakousko-uherské diplomacie v Japonsku a Siamu, nicméně dále měla prozkoumat Borneo a pozorovat přechod Venuše přes Slunce. Do jisté míry lze takovou cestu nazvat objevitelskou či vědeckou, avšak jen v omezeném rozsahu. Vědeckých účelů totiž nemohlo být vzhledem k povaze cesty a charakteru lodi vždy dosaženo. V zátoce Siboku na Borneu tak hrabě Dubský poprvé spatřil korály a pozoroval za odlivu život v mělkém korálovém zálivu. Nasbírání živočichové a mušle však již druhý den zamořily loď takovým zápachem, že dostal rozkaz naházet je do moře [Dubský 2022: 297].

Obdobně i mladší syn z rodu Colloredo-Mannsfeld, hrabě Hieronymus (1870–1942) obeplul v roli kadeta v roce 1891 svět na palubě korvety *Fasana*. Svou službu v námořnictvu si zpestroval i soukromým plavbami, mezi lety 1900–1901 na palubě jachty *Taormina* plul s přáteli z Puly do Orinoka, Trinidadu, na Martinik, Bahamy a podél východního pobřeží Spojených států amerických [Patočka – Hořeš 2022: 85–107]. Rakousko-uherské námořnictvo bylo místem služby řady důstojníků jak z nižší šlechty, tak z aristokratických kruhů. Při návštěvě Františka Ferdinanda d'Este v Dubrovniku v roce 1899 se tak tehdejšímu následníkovi trůnu představili mimo jiné hrabě August Lanjus Wellenburg, hrabě Theodor Hartig či hrabě Egon Mels-Colloredo [Ibid.: 76].

Nešlo však pouze o námořnictvo. Vojáky armádní služba vedla k cestování i v péchotě, jak o tom svědčí případ prince Karla Gustava Hohenlohe-Langenburgu (1777–1866). Tento mladší syn mladšího syna své rodové větve vstoupil do rakouské armády, v níž bojoval v napoleonských válkách. V jejich průběhu se v roce 1812 dostal do Litvy a Varšavy, po bitvě u Lipska cestoval do Paříže [Macková 2013]. Mezi lety 1820–1822 se podíval do Itálie v průběhu rakouské intervence v Království obojí Sicílie, z této cesty se dochovaly princovy dopisy jeho manželce Frederice, rozené von Fürstenberg, které autor sám později seřadil do svérázné knihy. Armádní tažení neznamenal nemožnost prohlídky pamětihodností, které princ Hohenlohe ve zmíněných dopisech popisuje často s romantickým nadšením. 19. září 1820 se tak z Lublaně (Laibachu) vydal na prohlídku Postojenských jeskyní (Adelsberg), kde ho na zpáteční cestě zastihl silný déšť. O pět dní později se vydal do Terstu, v němž strávil dva dny prohlídkou města a nákupem suvenýrů. 1. října se od vojska oddělil, aby navštívil Benátky. 10. prosince si prohlédl Mantovu a u ní ležící Palazzo del Te, v němž obdivoval manýristické erotické fresky. 14. února s armádou vpochozoval do Florencie, výčet navštívených lokací by mohl pokračovat [MZA, G 204, k. 30, inv. č. 163]. Cestování v rámci armádní služby tudíž sice patřilo do „pracovních cest“, to však neznamenal, že si při nich šlechtici nenašel čas na prohlídku navštívených míst či na nákup suvenýrů.

Do cest v rámci armádní služby lze s výhradami zařadit i podivné dobrodružství Vojtěcha Šternberka, který se v roce 1896 vydal do jižní Afriky, aby na území Transvaalu bojoval proti Angličanům v první búrské válce. Angličany byl následně zajat. Jeho dobrodružný podnik sice neměl nic společného s rakousko-uherskou armádou, co jej však do jižní Afriky zavedlo, byla touha bojovat na straně, kterou považoval za správnou, tedy na straně Búrů [Šternberg 1901].

Diplomatické cesty

Vedle armádních cest byly cesty v diplomacii dalším tradičně šlechtickým typem „služebních cest“. Diplomacie patřila tradičně aristokracii, být diplomatem totiž znamenalo splnit vysoké finanční a sociální požadavky. Na více než třech desítkách rakouských ambasád tak působilo na 150 diplomatů [Bezecný 2020], jejich převaha vedla britského liberálního politika Johna Brighta v roce 1858 k výroku, že zahraniční politika není „nic víc či méně než obrovský systém k venčení aristokracie“ [Rogers 1896: 470]. Šlechtický diplomat, jehož zázemí je spíše sociální než profesionální, patřil ke skupině, kterou Hillard von Thiessen nazval „starým typem“ [Thiessen 2010], šlo o šlechtice, který ve službě s celou rodinou trávil dekády.¹¹ Destinace byly přitom rozmanité. Hrabě Ludvík Paar (1817–1893) byl po patnáct let velvyslancem u Svatého stolce v Římě, Karel Emil Fürstenberg (1867–1945) pak v saských Drážďanech, rumunské Bukurešti a poté ve španělském Madridu. Hrabě Gustav Kalnóky (1832–1898) zase působil nejprve na nižších postech v Mnichově, Berlíně a v Londýně, v sedmdesátých letech 19. století však byl postupně vyslancem v Římě u Svatého stolce, v Dánsku, a nakonec v Rusku [Bezecný 2020]. Diplomatická služba znamenala nejen pobyt v daném státu, šlechtic si v zahraničí často našel manželku. V tom je zajímavý případ Heinricha Coudenhove-Kalergi (1859–1906), který se při své diplomatické službě v Japonsku oženil s dcerou obchodníka s uměním, Micuko Aoyama. Ta po jeho smrti v českých Poběžovicích plnila slib daný japonské císařovně: být kulturní ambasádorkou japonského císařství v Evropě [Pavelec 2020].

Ve chvílích volna mohl šlechtic zemi svého působení pochopitelně lépe poznat. Hrabě Rudolf Apponyi (1802–1853) tak například strávil na pařížské ambasádě celých 25 let (mezi lety 1826–1851). Ve chvílích volna si prohlédl nejen Paříž, ale i okolí. V Louveciennes navštívil zahrady paní du Barry, milenky Ludvíka XV., v Malmaisonu, rezidenci císařovny Joséphine, první Napoleonovy ženy. Srpen pravidelně trávil v normandských lázních Dieppe [Apponyi 1914: 27–145]. Jeho výlety měly však i širší perimetr. V červenci 1828 vyrazil v doprovodu lady Devonshire a lady Granville do Londýna. Podzim roku 1836 strávil opět na dovolené v Anglii, navštívil tehdy zámek vévody z Devonshiru v Chatsworthu. V roce 1847 strávil dovolenou na návštěvě svého bratrance Rudolfa v Karlsruhe, poté několik dní pobyl na zámku Rumpenheim u Offenbachu, sídle hessenského vévody [Apponyi 1926: 120–125].

Poznávací cesty

Zatímco výše popsané dva typy cest byly vlastně činnou vojenskou či politickou službou, v oblasti poznávacích cest se šlechta vydává na soukromé cesty za vzděláním, inspirací či poznáním místních poměrů. Může jít o poznání exotického Orientu, významných architektonických či uměleckých skvostů, ale i politické reality dané země. Taková cesta je vlastně náhradou zmíněné kavalírské cesty, nemusí však být nutně uskutečněna v mládí a cíle mohou být širší.

¹¹ Hrabě Josef Trauttmannsdorf byl ambasadorem v Prusku po celých 20 let, hrabě Rudolf Lützow byl ve stejné funkci v Římě po stejnou dobu.

V souvislosti s hnutím romantismu přitahují šlechtu krásy historických památek, anglických jezerních krajín a zřícenin hradů, z Anglie si jejich účastníci přiváželi důležité znalosti, jak je lze pozorovat v krajinářské tvorbě hraběte Jana Rudolfa Černína z Chudenic v 80. letech 18. století či v podnikatelských aktivitách Huga Františka Salm-Reifferscheidta [Binder 2020]. Cesta do Anglie v roce 1825 výrazně inspirovala také Františka Arnošta Harracha (1799–1884), vliv tamních staveb je vidět na architektuře Hrádku u Nechanic, který nechal mezi lety 1839–1854 postavit. Do Anglie se tento muž později vícekrát vrátil na světové výstavy [Binder 2022]. Do Británie si pro inspiraci venkovskými vilami tamní šlechty zajížděla též uherská šlechta, hrabě György Károlyi (1802–1877) si po jedné takové návštěvě nechal od britského architekta Williama Tierneye navrhnout nikdy nerealizovanou stavbu peštského paláce [Fatsar 2017].

Zvlášť uherská šlechta také v době, kdy usilovala o rakousko-uherské vyrovnání, nacházela inspiraci v politice Spojených států amerických. V roce 1862 tak USA, vzdor právě probíhající občanské válce, navštívil hrabě Béla Szechenyi (1837–1918). Povšiml si otroctví, v němž však neviděl větší zlo, než jakým byla segregace praktikovaná na Severu, všiml si osudu amerických Indiánů, jejichž boj za svobodu považoval za romantizující mýtus, severských Yankeeů, které jako aristokrat považoval za nevzdělané nevychovence, a konečně hospodářských úspěchů země. Výsledkem jeho cesty byla o rok později vydaná práce *Amerikai utam* [Glant 2012].

Poznání uměleckých krás vedlo mladičkého sběratele a kunsthistorika Christiana Salm-Reifferscheidta (1906–1973) v březnu 1925 před nástupem na střední školu k cestě do Dalmácie. Tam jej – vzdor nízkému věku – v místních kostelech zaujala především obrazová a sochařská výzdoba, cesta ostatně předznamenala jeho pozdější zájem o umění [k němu viz Tomášek 2009]. Popis Salmovy cesty se tudíž kromě krátkých zápisů o počasí a obecných informacích o navštíveném místě soustředí v dlouhých pasážích na umělecké poklady [MZA, G 343, k. 29, inv. č. 1401]. Obdobně cestovní deník Josefa a Gustava Zichy po východní Asii v letech 1875–1876 dává nahlédnout do okouzlení obou cestovatelů Čínou, ukazuje jejich obdiv k místní kultuře a tradicím, včetně občasného odsouzení evropské necitlivosti k cizině [Ziči – Čambalová 2006: 172].

Cestování za kulturou

S poznávacími cestami kunsthistorického charakteru a s návštěvami lázní a mondéních letovisek se úzce pojí také cesty šlechty za kulturou. Celebritami, jejichž hudební umění přitahovalo tehdejší Evropu, byli v devatenáctém století Ferenc Liszt a Richard Wagner. S druhým jmenovaným se mohla šlechta seznámit v zimě let 1863–1864, kdy bylo ve vídeňské opeře uváděno jeho dílo *Lohengrin*. Smetánka z celé Evropy se nicméně sjela na premiéru Wagnerovy poslední opery *Parsifal* v červnu 1882 v Bayreuthu. Hrabě Albert Apponyi, který se již o rok dříve zúčastnil uvedení všech čtyř oper cyklu *Prsten Nibelungův*, byl tehdy okouzlen jak krásou hudby, tak filosofií díla [Apponyi 2001: 63–107]. Wagner a jeho švýcarské pobyty pak přitahovaly množství návštěvníků dychtivých zhlédnout krajinu, v níž mistr pracoval, 19. století je totiž již stoletím, kdy se rozvíjí kult celebrit.

Ani šlechta se proto nevyhnula mánii obdivu k lordu Byronovi či Walteru Scottovi [Lilley 2017: 234]. Kromě hudby a literatury ovšem přitahovalo výtvarné umění, rodina hraběte Mensdorff-Pouilly tak v roce 1930 vyrazila do Drážďan na prohlídku galerie starých mistrů

ve Zwingeru [*Mensdorff-Pouilly* 1950: 172], navštěvované byly výstavy pařížského salonu, kde šlechta často umělecká díla nakupovala. V Egyptě byl při oficiálním otevření rakví faraona Tutanchamona hrabě Henrik Apponyi, přesto při návratu ze své indické lovecké cesty v roce 1930 podnikl zájezdku do Káhiry, neboť zde chtěl poklady Tutanchamonovy hrobky spatřit v klidu a lépe [*Apponyi* 1930: 416–417].

Turismus a turistika

Cestovatel vyhledávající dobové celebrity již je nejbližší turismu, který se od 19. století rozvíjí pro masu a bylo by jej možné popsat jako cestování motivačně i esteticky nižší. Nejprve je však třeba odlišit turismus od turistiky, tedy krátkodobého, výletního chování. V tom stojí šlechta v průběhu 19. století u vzniku turistických spolků a věnuje se alpinismu. U vzniku brněnské sekce Rakouského turistického klubu (ÖTC) v roce 1881 stál kníže Jan II. Liechtenstein, jeho bratr Karl Rudolf a kníže Emanuel Collalto. U vzniku jilemnického odboru Klubu českých turistů zase roku 1889 najdeme hraběte Jana Nepomuka Harracha.

Odlišní od takového výletníka jsou však masoví turisté, kteří se často zobrazují jako stádo s pokleslými cíli a chováním,¹² někteří sociologové turistu nazývají „špatným cestovatelem“ [*Urbain* 2002: 15–26].¹³ Pro turistu se cestování stává relaxační aktivitou, kde navštívené cíle mohou (ale nemusí) sloužit pouze jako kulisy, jak správně říká Bauman, „turista opouští domov, aby vyhledával dojmy“ [*Bauman* 1995: 50]. Turismus se u šlechty neprosazuje ihned, jak bylo řečeno v úvodu, nejprve neměla důvod napodobovat napodobování svého cestování. Postupně se však i u některých šlechticů znaky turismu objevují. Zatímco tedy Friedrich Egbert Dalberg (1863–1914) se ve svém popisu cesty do Palestiny v roce 1892 věnuje etnografii a umění [*Dalberg* 1892], cestovní deníky jeho mladšího syna Johanna Evangelisty (1909–1940) jsou již jiné povahy. Jeho cesta po Německu v roce 1928 se v nich mění ve sled destinací, míst a spolucestujících [*MZA, G 399, k. 76, inv. č. 274*]. Cestování je již mnohem rychlejší, povrchnější, chybí hlubší obsah a komplexita, a lze-li soudit z povahy deníkových záznamů, soustředí se na výčet viděného, nikoliv na hlubší popis. Avšak i v jeho mnohem turističtějším popisu cest jsou celé stránky věnovány meteorologickým jevům či záznamům denních teplot, které svobodného pána Dalberga zajímaly. Kníže Emanuel Collalto se zase vzhledem ke své morganatické družce snažil cestovat tak, aby nebudil velkou pozornost. Jeho cestovní aktivity jsou sice různorodé, vykonal loveckou cestu do Afriky, zmíněny byly jeho pobyty v Paříži. Mezi jeho cestovními aktivitami ale nalezneme i cesty vysloveně turistické, v nichž je sled navštívených míst natolik rychlý, že hlubší poznání bylo nemožné [*Koumar* 2023].

Turismus však nemá ostré hranice [*Cohen* 1974], nepochybně existují i turisté, kteří hledají autenticitu namísto pouhého pasivního konzumování pseudozážitků, jež jim

¹² Rakouský korunní princ Rudolf proto ve své práci *Cesta po zemích východních* mluví o turistech, které pozoroval pod egyptskými pyramidami v Gíze vysloveně pohrdlivými slovy: „Kam velké stádo turistů s Baedekrem v ruce se valí, málo co jest původního, skoro vše se padělá a prodává cizincům za originály. Pyramidy jsou právě tak stáji turistův jako Rigi, a placení Beduinové se svými titěrnými hrami náleží do téhož oboru, jako dřevění kamzíci, všude ve Švýcarsku rozestavení“ [*Habsburský* 1884: 26].

¹³ Název Urbainovy práce je „L'idiot du voyage“, pod termínem idiot však myslí původní řecký význam slova, má tedy jít o „nováčka či novice: osobu nezkušenou nikoliv imbecilní“ [*Urbain* 2002: 10].

přisuzuje Daniel Boorstin [Boorstin 1964: 77–117]. V chování šlechty se tak často prolíná chování turistické s tím, co James Buzzard nazývá chováním antituristickým. Hrabě František Thun-Hohenstein si tak sice dělá legraci z turistů s nosem ponořeným do bedekrů při plavbě po Nilu [Thun-Hohenstein 1870: 30], na druhou stranu se často mění v turistu, který nevynechá jediný cíl z bedekru a na cestu z Jaffy po Svaté zemi využije dokonce služby cestovní kanceláře Thomase Cooka [Ibid.: 102].

Závěr

Cílem této studie byl popis a kategorizace cestovatelského chování šlechty v 19. století a počátkem 20. století. I když se ve vymezené době značně měnilo politické ovzduší a šlechta se na počátku 20. století dokonce ocitla ve zcela jiných státech, měly tyto skutečnosti na její cestování jen malý vliv. V textu jsem chtěl ukázat především, že velmi zjednodušující je vidění cestovatelských aktivit šlechty 19. století pouze jako aktivit turistických a antituristických, kde turista by měl pouze pasivně konzumovat zážitky a vyhledávat dojmy [Boorstin 1964: 77–117], zatímco antituristovy cíle jsou esteticky vyšší a motivy k cestě mnohem různorodější [Thompson 2019: 108–124]. Takové vidění lze sice podepřít na příkladu chování některých jedinců, není však zdaleka popisem všech forem cestování. Turistické chování do cestovatelských zvyků šlechty stále více proniká v průběhu 20. století, avšak ostatní formy cest (sportovní, diplomatické, vojenské či vědecké) zdaleka nemizí. S trochou odstupe by za antituristické bylo možné považovat pouze cesty poznávací a cesty za kulturou, neboť se opírají o estetické pozice a velkou znalostní základnu. I v nich však lze najít rysy ryze turistické, neboť jejich cílem jsou silné emoční zážitky či touha spatřit dobové celebrity.

Provedené rozdělení cestovatelských aktivit šlechty do devíti typů tudíž nemá ostré hranice. Jak jsme viděli v případě objevitelské výpravy hraběte Telekiho do Afriky, u jediné cesty mohlo jít o aktivitu sportovní (loveckou), objevitelskou i poznávací. I turistické aktivity mohly přecházet v poznávací či kulturní. Cestování šlechty tudíž lze jen stěží rozdělit striktně, v případě popsaných forem cestování jde spíše o vrstvy celého sociokulturního jevu, které se vzájemně na některých místech překrývají a někdy plynule přecházejí jedna do druhé.

Zdroje

Prameny

- Apponyi, Albert [2001]. *The Memoirs of Count Apponyi*. Safety Harbour: Macmillan.
- Apponyi, Henrik [1930]. *Úti- és vadásznaplóm Indiából és a Himalayából*. Budapest: György Varna.
- Apponyi, Rodolphe [1913]. *Vingt-cinq ans á Paris*. *Journal du Comte Rodolphe Apponyi*, I. Paris: Ernest Daudet.
- Dalberg, Friedrich Freiherr [1892]. *Palästina Ein Sommerausflug*. Würzburg, Wien: Leo Woerl Verlag.
- Dubský, Erwin [2022]. *Obeplutí světa s korvetou Erzherzog Friedrich 1874–1876*. Editor Filip Suchomel. Praha: UMPRUM.
- Habsburský, Rudolf [1884]. *Cesta po zemích východních*. Praha: Jan Otto.
- Höhnel, Ludwig Ritter von [2000]. *Over Land and Sea: Memoir of an Austrian Rear Admiral's Life in Europe and Africa, 1857–1909*. New York – London: Holmes and Meier Publishers.
- Höhnel, Ludwig von [1894]. *Discovery of Lakes Rudolf and Stefanie*. London: Longmans Green and Co.

- Humboldt, Alexander von [2018]. *Selected Writings. Edited and Introduced by Andrea Wulf*. New York: Everyman's Library.
- Chanler, William Astor [1896]. *Through Jungle and Desert. Travels in Eastern Africa*. New York: Macmillan.
- Mensdorff-Pouilly, Giselda [1950]. *Erinnerungen*, I. Soukromý archiv Isabely de Croÿ-Collalto, Susegana.
- Pálffy, Jan [1908]. Z mého deníku. Lovecká výprava do britské východní Afriky. *Les a lov* 1: 185–188, 205–208, 225–229, 280–283, 296–299, 312–314, 330–332, 347–349.
- Pálffy, Jan [1909]. Druhý výlet do Afriky. *Les a lov* 2: 150–152, 167–170, 182–184, 199–201, 214–217, 229–232, 246–249, 266–269, 281–284, 296–298, 314–315, 333–334, 355–358.
- Payer, Julius [2019]. *Expedice na Severní pól*. Praha: Dauphin
- Podstatsky-Lichtenstein, Karl [1929]. *Mein Leben als Jäger in Heimat und Afrika*. Leipzig: K. André Verlag.
- Sternberg, Adalbert Graf [1901]. *Meine Erlebnisse und Erfahrungen im Boerenkriege*. Berlin: Georg Reimer Verlag.
- Thun-Hohenstein, Franz Graf von [1891]. *Eine Orientreise*. Wien: F. Tempsky.
- Zičí, Josef – Cambálová, Daniela [2006]. *Denník grófa Jozefa Zičího z cesty po východnej Ázii v rokoch 1875–1876*. Trnava: Západoslvenské muzeum.

Archivní fondy

- Moravský zemský archiv Brno (MZA), G 399 Rodinný archiv Dalbergů.
- MZA, G 169 Rodinný archiv Collaltů.
- MZA, G 204 Rodinný archiv Blankensteinů, Batelov.
- MZA, G 343 Rodinný archiv Salm-Reifferscheidtů, Budkov.
- Moravské zemské muzeum (MZM), Knihovna, i. č. 1571.

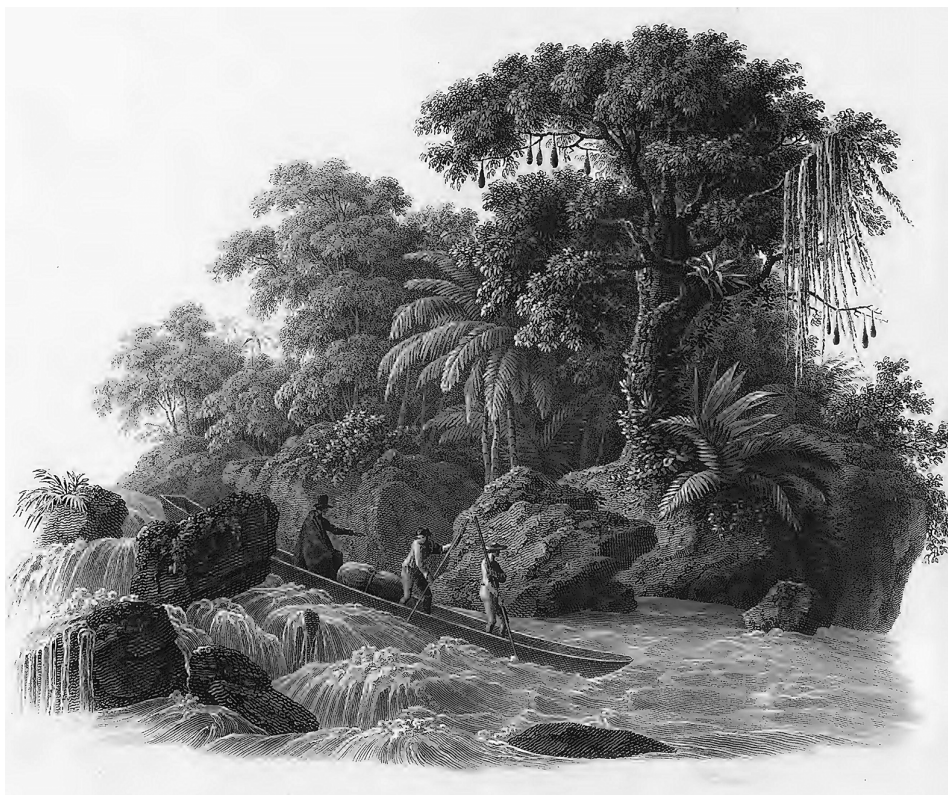
Literatura

- Antonín, Luboš – Mašek, Petr [2001]. *S mapou i puškou. Objevitelské a lovecké výpravy středoevropské šlechty*. Žďár nad Sázavou: Muzeum knihy.
- Banton, Michael [1998]. *Racial Theories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Zygmunt [1995]. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beck, Ulrich – Beck-Gernsheim, Elisabeth [2014]. *Dálková láska: životní formy v globálním věku*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bezený, Zdeněk [2020]. Šlechtická diplomacie 19. století mezi panovníky a rodícím se nacionalismem. In: Pavelec, Petr – Gaži, Martin – Hajná, Milena (eds.). *Vě znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*. České Budějovice: NPU, s. 469–491.
- Binder, Filip [2020]. *Po stopách kultury, přírody i poznání. Zahraniční cesty rakouské šlechty mezi osvícenstvím a romantismem a jejich důsledky*. Praha: NLN.
- Binder, Filip [2022]. Cesty hraběte Františka Arnošta z Harrachu do Velké Británie. *Historica Olomouncensia* 62: 35–62.
- Bláhová, Lucie [2012]. Automobilismus v rodových albech jihomoravských zámků. In: Hořejš, Miloš – Křížek, Jiří a kol. *Automobilismus a šlechta v českých zemích 1894–1945*. Praha: Národní technické muzeum, s. 185–196.
- Boorstin, Daniel J. [1964]. *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. New York: Harper and Row.
- Borovička, Michael [2010]. *Velké dějiny zemí Koruny České. Tematická řada Cestovatelství*. Praha: Paseka.
- Cohen, Erik [1974]. Who is a Tourist? A Conceptual Clarification. *The Sociological Review* 22 (4): 527–555.
- Curtin, P. D. [1972]. British Images of Africans in the Nineteenth Century, In: Baxter, P. – Sansom, B. (eds.). *Race and Social Difference*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- Fatsar, Kristóf [2017]. 'Enjoying country life to the full – only the English know how to do that!': appreciation of the British country house by Hungarian aristocratic travellers. In: Stobart, Jon (ed.). *Travel and the British Country House: Cultures, Critiques and Consumption in the Long Eighteenth Century*. Manchester: Manchester University Press, s. 145–167.
- Figes, Orlando [2021]. *Evropané. Tři slavné životy a vznik kosmopolitní kultury*. Praha – Plzeň: Dobrovský-Beta.
- Freller, Thomas [2007]. *Adlige auf tour. Die Erfindung der Bildungsreise*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag.

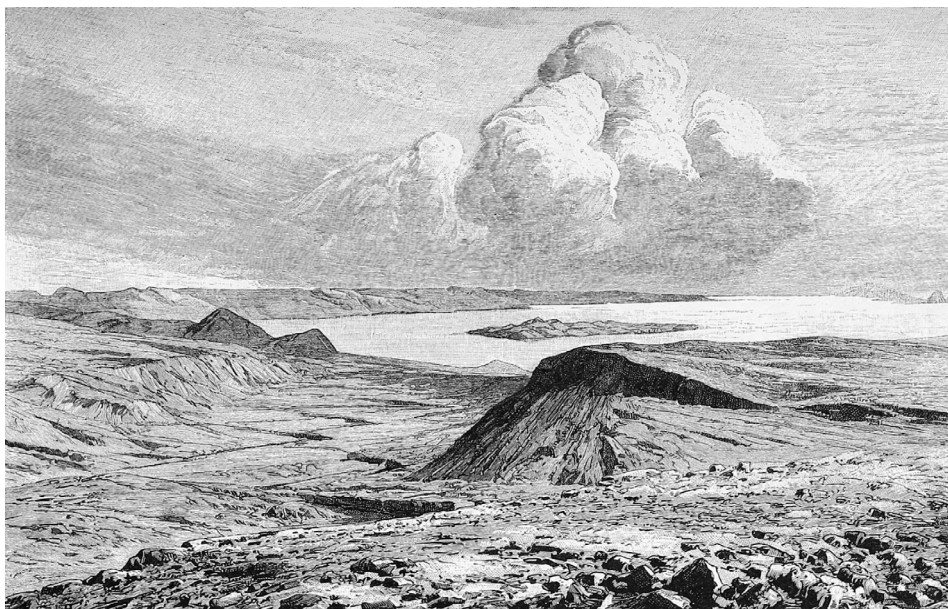
- Glant, Tibor [2012]. A Hungarian aristocrat in Civil War America: Count Béla Széchenyi's 1862 study trip to the United States of America. *Studies in Travel Writing* 16 (3): 287–301.
- Glassheim, Eagle [2012]. *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*. Praha: Garamond.
- Goeldner, Charles R. – Brent Ritchie, J. R. [2014]. *Cestovní ruch. Principy, příklady, trendy*. Brno: Biz Books.
- Hamannová, Brigitte [1993]. *Rudolf, korunní princ a rebel*. Praha: Odeon.
- Hojda, Zdeněk [2024]. Kavalírská cesta v 19. století. In: Hojda, Zdeněk – Bendová, Eva. *Léta putování. Člověk na cestách v dlouhém 19. století*. Praha: Academia, s. 37–45.
- Horčíčka, Václav – Županič, Jan [2017]. *Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století*. Praha: Agentura Pankrác.
- Hořejš, Miloš [2014]. Oldřich Ferdinand Kinský (1893–1938). In: Hořejš, Miloš a kol. *Jiří Kristián z Lobkovicz. Aristokrat s duší závodníka*. Praha: Mladá fronta, s. 136–151.
- Hořejš, Miloš – Křížek, Jiří [2014]. *Zámek s vůní benzínu. Automobily a šlechta v českých zemích do roku 1945*. Praha: Mladá fronta.
- Illiffe, John [2001]. *Afrika a Afričané. Dějiny kontinentu*. Praha: Vyšehrad.
- Imperato, Pascal James [1998]. *Quest for the Jade Sea. Colonial Competition Around an East African Lake*. Boulder: Westview Press.
- Jelínková-Homolová, Dita [2017]. *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1918–1948*. Praha: NLN.
- Kósa, László [1999]. *Badeleben und Kurorte in Österreich-Ungarn*. Budapest: Holnap.
- Koumar, Jan [2022]. Morganatický sňatek aristokrata druhé poloviny 19. století jako sociální deviace: příklad Emanuela Collalto e San Salvatore. *Historická sociologie* 14 (2): 105–119.
- Koumar, Jan [2023]. Tourism of Aristocracy in the Second Half of the 19th Century. The Case of Emanuel Collalto e San Salvatore. *Moderní dějiny* 31 (1): 9–34.
- Leed, Eric. J. [1991]. *The Mind of the Traveller. From Gilgamesh to Global Tourism*. New York: Basic Books.
- Lilti, Antoine [2017]. *The Invention of Celebrity 1750–1850*. Cambridge: Polity Press.
- Macková, Marie [2013]. Voják 19. století na cestách. Putování Karla Gustava Wilhelma prince Hohenlohe-Langenburg Evropou. *Theatrum Historiae* 12: 93–122.
- Magne, Matthieu [2017]. *À Teplitz et dans le monde. Les Clary-Aldringen: une maison princière dans l'Europe des Habsbourg au temps des révolutions*. Paris: Comue.
- Mátéová, Timea – Bányaszová, Katarína [2016]. Andrásyovci jako vášniví poľovníci. In: Vavřínová, Valburga – Županič, Jan – Bányaszová, Katarína (eds.). *Volný čas objektivem šlechty*. Praha: NPU, s. 20–39.
- Muir, Rory [2019]. *Gentlemen of Uncertain Fortune. How Younger Sons Made Their Way in Jane Austen's England*. New Haven – London: Yale University Press.
- Patočka, Jaromír – Hořejš, Miloš [2022]. *Hieronymus Colloredo-Mannsfeld. Životní cesta rakousko-uherského námořního důstojníka*. Praha: Národní technické muzeum.
- Pavelec, Petr [2020]. Heinrich Coudenhove-Kalergi v labyrintu diplomatických misí, duchovních cest a rodové paměti. In: Pavelec, Petr – Gaži, Martin – Hajná, Milena (eds.). *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*. České Budějovice: NPU, s. 632–657.
- Plavec, Michal [2012]. Sascha Kolowrat a letectví. In: Hořejš, Miloš – Křížek, Jiří a kol. *Automobilismus a šlechta v českých zemích 1894–1945*. Praha: Národní technické muzeum, s. 203–208.
- Raptis, Konstantinos [2017]. *Die Grafen Harrach und ihre Welt 1884–1945*. Wien: Böhlau Verlag.
- Rogers, E. T. (ed.) [1896]. *Speeches on Questions of Public Policy by John Bright*. London: MacMillan.
- Roche, Daniel [2003]. *Les circulations dans l'Europe moderne: XVIIe–XVIIIe siècle*. Paris: Fayard, Kindle edition.
- Slabová, Markéta [2016]. Hic sunt leones. Lovecké výpravy na černý kontinent. In: Vavřínová, Valburga – Županič, Jan – Bányaszová, Katarína (eds.). *Volný čas objektivem šlechty*. Praha: NPU, s. 40–62.
- Slabová, Markéta – Slaba, Martin [2014]. *Poslední ráj Adolfa Schwarzenberga*. Praha: NZM.
- Slobodník, Martin (ed.) [2009]. *Našinec v Oriente: cestovatelia zo Slovenska a Čiech v Ázii a Afrike (19. stor. – 1. pol. 20. stor.)*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Soroka, Martina [2017]. *The Summer Capitals of Europe, 1814–1919*. New York – London: Routledge.
- Spode, Hasso [2012]. Historie dějin cestovního ruchu. In: Štemberk, Jan a kol. *Kapitoly z dějin cestovního ruchu*. Pelhřimov: NTP, s. 15–32.

- Suchomel, Filip – Suchomelová, Marcela [2006]. *Námořní deník Erwina Dubského: Sběrka albuminových fotografií ze 70. let 19. století z Japonska*. Brno: NPU.
- Štemberk, Jan [2013]. Cestovní ruch a česká společnost na přelomu 19. a 20. století. *Historická sociologie* 5 (1): 75–88.
- Thiessen, Hillard von [2010]. Diplomatie vom type ancien. Überlegungen zu einem Idealtypus des frühneuzeitlichen Gesandtschaftswesens. In: Thiessen, Hillard von – Windler, Christian (eds.). *Akteure der Außenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*. Wien: Böhlau Verlag, s. 471–503.
- Thompson, Carl [2019]. Nineteenth-Century Travel Writing. In: Das, Nadini – Young, Tim. *The Cambridge History of Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 108–124.
- Tomášek, Petr [2009]. Sběratel, umělecký historik a šlechtic Christian ze Salm-Reifferscheidtu. In: Kroupa, Jiří – Šeferisová Loudová, Michaela – Konečný, Lubomír (eds.). *Orbis artium: K jubileu Lubomíra Slavička*. Brno: Masarykova univerzita, s. 739–753.
- Urbain, Jean-Didier [2002]. *L'idiote du voyage. Histoires de touristes*. Paris: Payot.
- Windisch-Graetz, Ghislaine [1998]. Alžběta. „Rudá vévodkyně“. *Život vnučky Františka Josefa I.* Praha: Brána.
- Winkelhoferová, Martina [2011]. *Viribus unitis: císař a jeho dvůr: nový pohled na Františka Josefa*. Praha: Ikar.
- Wulf, Andrea [2016]. *Vynález přírody. Dobrodružství zapomenutého objevitele Alexandra von Humboldta*. Praha: Dobrovský.
- Zuelow, Eric G. E. [2016]. *A History of Modern Tourism*. London: Palgrave.
- Županič, Jan [2006]. *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha: Pankrác.

*Jan Koumar (*1978) vystudoval na Fakultě humanitních studií UK obor Historická sociologie a doktorský obor Aplikovaná etika. Zabývá se tématem etiky každodenního chování a historií šlechty 19. a 20. století.*

Plavba prince Maximiliana Wied-Neuweid po brazilské řece Tietê (Maximilian zu Wied-Neuweid. Reise nach Brasilien in den Jahren 1815 bis 1817. Frankfurt am Main: Henrich Ludwig Brönnner, 1821, s. 128)

Jižní cíp Rudolfova jezera (Ludwig von Höhnel. *Discovery of Lakes Rudolf and Stefanie*. Volume II. London: Longmans and Greens, 1984, s. 93)

Hrabě Rudolf Salm-Reifferscheidt a jeho trofej v Habeši 1908 (Rudolf Salm, *Abessinien I.*, Moravské zemské muzeum v Brně, i. č. 1571 sign. III-58/1)